

บทที่ 4

ประวัติศาสตร์และสภาพทั่วไปของเมืองน่าน

4.1 ประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน

การสร้างบ้านแปลงเมืองในลุ่มน้ำน่านตอนบน เริ่มต้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ต่อกับต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ตำนานพื้นเมืองน่านได้กล่าวถึง พญาภูคาปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์กาวหรือภูคา ครองเมืองย่าง ซึ่งเป็นเมืองขนาดเล็กอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำย่าง พญาภูคามีนุตรสององค์คือ ขุนนุ่นและขุนฟอง เมื่อเติบโตขึ้นก็ปรารถนาจะครองเมือง พญาภูคาจึงให้องค์พี่ไปสร้างเมืองลาวหลวงพระบาง ส่วนขุนฟองผู้น้องได้นำไพร่พลไปตั้งเมืองในบริเวณที่ราบแถบตำบลศิลาเพชรในเขตอำเภอปัว เรียกชื่อเมืองว่า วรนคร หรือ เมืองปัว¹ เมื่อแรกเริ่มก่อตั้งบ้านเมืองใหม่ขึ้นมา นั้น เมืองปัวถูกรบกวณจากรัฐอิสระทางตอนเหนือคือเมืองพะเยาอยู่บ้าง แต่ก็ยังครองตัวเป็นรัฐอิสระไว้ได้ และได้มีการสร้างสัมพันธไมตรีเป็นเมืองพี่เมืองน้องกับเมืองสุโขทัยเพื่อรักษาเสถียรภาพของรัฐ² โดยในพงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงพญาการเมืองว่าได้รับเชิญจากเจ้าเมืองสุโขทัย (พระมหาธรรมราชาลิไท) ไปร่วมสร้างวัดหลวงอภัย (วัดอัมพวันาราม) ขากลับเจ้าเมืองสุโขทัยได้พระราชทานพระธาตุ 7 องค์ พระพิมพ์ทองคำ 20 องค์ พระพิมพ์เงิน 20 องค์ ให้กับพญาการเมืองมาบูชา ณ เมืองปัวด้วย พญาการเมืองได้ปรึกษาพระมหาธรรมเถรธรรมบาลและได้เลือกสถานที่ ณ ดอยภูเพียงแช่แห้งนับว่าเป็นที่เคยบรรจุพระบรมธาตุมาแต่กาลก่อน ต่อมาพญาการเมืองมีจิตศรัทธาในการปฏิบัติรักษาพระมหาธาตุอยู่เป็นนิจ จึงได้อพยพผู้คนลงมาตั้งเมืองอยู่ ณ ที่แช่แห้ง เมื่อพ.ศ. 1902 โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางเมือง³ ต่อมาเมื่อเวียงภูเพียงแช่แห้งเกิดความแห้งแล้ง พญาผากองโอรสของพญาการเมืองจึงได้ย้ายเมืองมาสร้างขึ้นทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่านเมื่อพ.ศ. 1911

หลังจากการย้ายเมืองมายังบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านนั้น เมืองน่านถือว่าเป็นรัฐอิสระที่มีความเข้มแข็งมากรัฐหนึ่ง โดยสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่มีป้อมเกือกที่สามารถเลี้ยงคนในเมืองและค้าขายกับหัวเมืองใกล้เคียงได้ ความเป็นปึกแผ่นของเมืองน่านในช่วงเวลานี้เห็นได้จากการส่งกองทัพเข้าไปช่วยสุโขทัยในการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา และจากการมีความสัมพันธ์ที่แน่น

¹ นิยม สองสีโย, พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด (น่าน: 2549), หน้า 50-51.

² สุรัสวดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 89.

³ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, แผนที่ชุมชน เมืองเก่าน่าน (กรุงเทพฯ: กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548), หน้า 8.

แพ้นกับสุขุทัยทำให้น่านได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาและศิลปกรรมจากสุขุทัยเข้ามา ดังปรากฏเป็นหลักฐานจากรูปแบบสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้างที่วัดพระธาตุช้างค้ำและวัดสวนตาล

น่านได้ถูกผนวกเข้าเป็นหนึ่งในอาณาจักรล้านนาในพ.ศ. 1993 เมื่อพระเจ้าติโลกราชยกทัพจากเมืองเชียงใหม่มายึดรัฐอิสระในบริเวณแอ่งที่ราบเมืองน่านเอาไว้ได้ สาเหตุที่พระเจ้าติโลกราชต้องการยึดครองเมืองน่านนั้นเนื่องมาจากการมีแหล่งเกลือที่พอเพียงสำหรับเลี้ยงชาวล้านนาได้และเป็นเส้นทางผ่านในการเข้าแย่งชิงดินแดนสุขุทัยกับกรุงศรีอยุธยา เมืองน่านในระยะแรกมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช แต่หลังจากที่พระยาผาแสเจ้าผู้ครองนครราชวงศ์ภูคางค์สุดท้ายถึงแก่พิราลัย ฐานะของเมืองน่านกลับกลายเป็นหัวเมืองในราชอาณาจักรล้านนา พระมหากษัตริย์ผู้ครองนครเชียงใหม่ได้จัดส่งเจ้าเมืองที่อยู่ในเขตปกครองของพระองค์ผลัดเปลี่ยนกันมาปกครองเมืองน่าน เมืองน่านอยู่ความปกครองของเมืองเชียงใหม่มาได้ 108 ปี จนในพ.ศ. 2101 พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์ผู้ครองกรุงหงสาวดีในเขตประเทศพม่าได้ยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ไว้ได้ เมืองน่านและดินแดนล้านนาจึงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่านับแต่นั้นเป็นต้นมา

ตลอดช่วงเวลา 200 ปีเศษที่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่านั้นหัวเมืองล้านนา เมืองน่านตกอยู่ในความระส่ำระสาย เพราะเกิดศึกสงครามทั้งกับพม่าและกรุงศรีอยุธยาอยู่เนืองๆ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเจ้าเมืองน่านได้พยายามแข็งเมืองต่อพม่าหลายครั้งแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ พระเมืองราชาได้แข็งเมืองต่อพม่าในพ.ศ. 2246 พระเจ้าอังวะจึงส่งกองทัพจากเมืองเชียงใหม่ปราบปราม ทำให้เมืองน่านถูกเผาทำลายเสียหายอย่างหนัก ผู้คนพากันละทิ้งบ้านเมืองอพยพหนีภัยไปอยู่ตามป่าเขา

เมืองน่านและดินแดนล้านนาพ้นจากอำนาจพม่าในพ.ศ. 2310 เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ขับไล่พม่าออกไปจากล้านนา จากนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรี (ต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในพ.ศ. 2325) อยู่จัดการปกครองหัวเมืองล้านนา และได้เกลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองน่านยอมสวามิภักดิ์กับฝ่ายไทย ต่อมาเจ้าน้อยวิฑูรเจ้าเมืองน่านกระด้างกระเดื่องต่อฝ่ายไทย จึงได้ถูกนำตัวลงมากงวอในพ.ศ. 2321 ทำให้เมืองน่านขาดเจ้าผู้ครองนคร กองทัพพม่าจากเมืองเชียงแสนจึงยกทัพมากวาดต้อนผู้คนจากเมืองน่านไปไว้ที่เมืองเชียงแสน เมืองน่านจึงถูกทิ้งร้างอีกเป็นเวลาถึง 23 ปี ในช่วงระหว่างนั้นเมืองน่านตกอยู่ในความวุ่นวายสับสน แบ่งแยกออกเป็นฝักฝ่ายบ้างก็เข้ากับพม่า บ้างก็เข้ากับไทย

เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นเป็นองค์ปฐมบรมกษัตริย์ราชวงศ์จักรี ได้ทรงแต่งตั้งพญามงคลวรยศให้มาครองเมืองน่าน ต่อมาพญามงคลวรยศได้ยกเมืองน่านให้เจ้าอัครวรปัญญาผู้เป็นหลานขึ้นปกครองแทนตน ในพ.ศ. 2331 เจ้าอัครวรปัญญา

ได้ลงมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดเจ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา และได้มีการก่อสร้างกำแพงและบูรณะเมืองขึ้นใหม่ เมื่อเจ้าอัตถวรปัญโญถึงแก่พิราลัยในพ.ศ. 2353 เจ้าสุมนเทวราชก็ได้ครองนครเมืองน่านสืบต่อมา จนกระทั่งในพ.ศ. 2360 เมืองน่านเกิดอุทกภัย เจ้าสุมนเทวราชจึงได้ย้ายเมืองไปตั้งขึ้นใหม่ ณ บริเวณดงพระเนตรช้าง ทางตอนเหนือ เรียกว่า เวียงดงพระเนตร หรือ เวียงเหนือ เมืองน่านตั้งอยู่ที่เมืองเวียงดงพระเนตรจนถึงพ.ศ. 2398 แม่น้ำน่านได้เปลี่ยนเส้นทางออกห่างจากบริเวณกำแพงเมืองเก่าไปมาก เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ เจ้าผู้ครองนครน่านในขณะนั้น จึงได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอย้ายกลับไปตั้งยังเมืองเดิม และสร้างกำแพงเมืองขึ้นใหม่

นับแต่เจ้าอัตถวรปัญโญ ได้ขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ เมืองน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ครองนครมีอำนาจสิทธิเด็ดขาดในการปกครองพลเมือง ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแก้ไขวิธีการปกครองของแผ่นดินขึ้นใหม่ในพ.ศ. 2435 โดยแบ่งการปกครองหัวเมืองออกเป็นมณฑลเทศาภิบาล ได้ทรงส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยจากกรุงเทพฯ เป็นผู้แทนต่างพระเนตรพระกรรณมากำกับดูแลการบริหารบ้านเมือง เรียกชื่อตามตำแหน่งทำเนียบว่า ข้าหลวงประจำเมือง เวลานั้นเมืองน่านมีเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นเจ้าผู้ครองนคร และได้เลื่อนฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น พระเจ้านครน่าน ในพ.ศ. 2446

เมื่อพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ถึงแก่พิราลัยในพ.ศ. 2461 เจ้ามหาพรหมสุรธาดา (เจ้าอุปราช) ได้ขึ้นครองเมืองน่าน ในสมัยนี้อำนาจของเจ้าผู้ครองนครลดน้อยลง และเมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาดาถึงแก่พิราลัยในพ.ศ. 2474 ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครจึงถูกยุบลง และเมืองน่านก็ได้กลายเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

4.2 วิวัฒนาการตั้งถิ่นฐานของเมืองน่าน

ในการศึกษาวิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองน่านเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในบทต่อไป จะทำการศึกษาเมืองน่านโดยเริ่มตั้งแต่การสร้างเมืองบัวหรือวรนครในราวพุทธศตวรรษที่ 19 โดยมีการแบ่งยุคสมัยออกเป็น 6 ยุค ตามการโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเรือนและการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังต่อไปนี้ (ตารางที่ 4.1)

- 1) ยุคเมืองบัว (วรรณคร) (พุทธศตวรรษที่ 18 – พ.ศ. 1902)
- 2) ยุคเวียงกุเพียงแซ่แห่ง (พ.ศ. 1902 - 1911)
- 3) ยุคเวียงใต้ (พ.ศ. 1911 - 2362)
- 4) ยุคเวียงดงพระเนตร (เวียงเหนือ) (พ.ศ. 2362 - 2397)
- 5) ยุคเวียงน่าน (พ.ศ. 2397 - 2474)
- 6) ยุคเทศบาลเมืองน่าน (พ.ศ. 2474 - ปัจจุบัน)

4.2.1 ยุคเมืองบัว (วรรณคร) (พุทธศตวรรษที่ 18 – พ.ศ. 1902)

พงศาวดารเมืองน่านได้กล่าวถึงการเกิดเมืองบัวว่า เกิดขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่อพญาภูคาผู้ครองเมืองย่าง ส่งบุตรชายสองคนคือขุนนุ่นและขุนฟอง ไปสร้างเมืองใหม่ โดยขุนนุ่นผู้พี่ไปสร้างเมืองทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ส่วนขุนฟองผู้น้องสร้างเมืองทางต้นแม่น้ำน่าน แสดงถึงความสัมพันธ์โดยตรงของเมืองน่านแรกเริ่มที่ตั้งอยู่ที่เมืองบัวกับดินแดนในราชอาณาจักรลาวล้านช้าง

เมืองบัวอยู่บนพื้นที่ราบขนาดเล็กกระหว่างหุบเขาด้านน้ำน่าน โดยพญาภูคา เป็นผู้เลือกชัยภูมิที่ดีเหมาะสมในการสร้างเมือง เมื่อเจ้าขุนฟองสร้างเมืองในราวพ.ศ. 1825 จึงได้ตั้งชื่อเมืองใหม่นี้ว่า "วรรณคร" ซึ่งหมายถึง "เมืองดี" ช่วงเวลาที่ก่อตั้งเมืองบัวนั้น เป็นช่วงเวลาเดียวกับการก่อตั้งบ้านเมืองในที่อื่นๆรอบด้าน ดังเช่นเมือง สุโขทัยทางด้านทิศใต้ เมืองเชียงรายในแคว้นโยนก และเมืองพะเยาทางทิศเหนือ ซึ่งแคว้นต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์กับเมืองบัวทั้งในแง่การปกครองและการติดต่อสัมพันธ์กันทางเชื้อสายตระกูลและ เศรษฐกิจสังคม โดยเฉพาะแคว้นสุโขทัยที่มีความสัมพันธ์กับเมืองบัวอย่างใกล้ชิด พงศาวดารเมืองน่านระบุว่า ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 19 พญาการเมืองได้ไปช่วยพระมหาธรรมราชาลิไทสร้างพระธาตุหลวง (วัดอัมพวนาราม) และได้รับพระราชทานพระธาตุ 7 องค์ พระพิมพ์ทอง 20 องค์ พระพิมพ์เงิน 20 องค์ มาบูชา ณ วรรณคร ซึ่งพญาการเมืองได้นำมาสร้างสถูปคือพระธาตุแซ่แห่ง พร้อมกับย้ายเมืองมาสร้างใหม่บริเวณที่ราบลุ่มตอนใต้ของแม่น้ำน่าน

4.2.2 ยุคเวียงกุเพียงแซ่แห่ง (พ.ศ. 1902 - 1911)

การย้ายเมืองจากเมืองบัวมายังเวียงกุเพียงแซ่แห่งนั้น พญาการเมืองใช้กลยุทธ์บายในการสร้างพระธาตุเป็นแรงดึงดูดให้ผู้คนพากันลงมาตั้งเมืองใหม่ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากสภาพทางภูมิศาสตร์แล้วจะเห็นได้ว่าเป็นการขยับขยายหาที่ตั้งถิ่นฐานที่กว้างใหญ่ขึ้นของผู้คนที่อาศัยอยู่บนที่ราบ เนื่องจากจำนวนประชากรของวรนครที่เพิ่มมากขึ้นนั่นเอง ซึ่งบริเวณที่ราบลุ่มทางใต้ นั้นมีขนาดกว้างขวางกว่าที่ราบลุ่มเมืองบัวมาก และยังเป็นทำเลที่สะดวกในการติดต่อระหว่างหัวเมืองในเขตปกครองของตนกับเมืองพันธมิตรอย่างสุโขทัย เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การเมือง และการทหารของน่าน

"กุเพียงแซ่แห่ง" หรือที่ภาษาล้านนาเรียกว่า "ปูเปียงแจ่แห่ง" คำว่าปู หมายถึง กุเขา และ คำว่า เปียง หมายถึง ที่ราบ ดังนั้นคำว่า "ปูเปียง" จึงหมายถึง กุเขาที่มีที่ราบ กล่าวคือเป็นกุเขา ลูกเตี้ยๆ มีที่ราบกว้างขวางพอสมควรเป็นชัยภูมิที่ดี ส่วนคำว่า "แซ่แห่ง" ตามตำนานสร้างพระธาตุแซ่แห่ง คำนี้เป็นพุทธทำนาย ซึ่งพระพุทธเจ้าทำนายไว้ว่า "แจ่แห่ง" หรือที่นี้ต่อไปภายภาคหน้า จะมีพระบรมธาตุของพระองค์มาบรรจุไว้ ณ ที่นี้ และจะมีชื่อว่าพระธาตุแซ่แห่ง อีกประเด็นหนึ่งมีเรื่องเล่าว่าในขณะที่พระยาการเมืองย้ายเมืองจากเมืองวรนคร (เมืองบัว) มาสร้างเมืองใหม่ ได้ปักแนวเขตแดนบริเวณเมืองครอบพระธาตุแซ่แห่งไว้ตรงกลางเมือง พระยาการเมืองโปรดให้พสกนิกรของพระองค์ ขนวัสดุเครื่องก่อสร้างไม้เนื้อแข็งจำนวนมากมาย เพื่อสร้างพระราชานิเวศน์จึงนำไปแช่น้ำไว้ที่ลำน้ำแม่เตียน แม่ลิง ซึ่งเป็นลำธารเล็กๆ และเป็นฤดูแล้งน้ำน้อย แต่เนื่องจากไม้ที่ไปแช่มีจำนวนมาก แต่น้ำมีน้อย ไม้จึงดูดน้ำแห้งหายไปหมด พระยาการเมืองเห็นเช่นนั้น เลยประทานนามเมืองว่า "ปูเปียงแจ่ (แซ่) แห่ง" ชื่อพระบรมธาตุจึงมีชื่อตามว่า "พระธาตุแซ่แห่ง" ไปด้วย⁴

บริเวณที่ตั้งของเวียงกุเพียงแซ่แห่งอยู่บนดอยกุเพียงแซ่แห่ง ซึ่งเป็นเนินผาเขาดินเตี้ยๆ ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเตียนกับแม่น้ำลิงทางฟากตะวันออกของแม่น้ำน่าน ปัจจุบันอยู่ในเขตบ้านหนองเต่า ตำบลม่วงตีด กิ่งอำเภอกุเพียง โดยในพงศาวดารเมืองน่าน ได้กล่าวถึงการย้ายเมืองจากวรนคร (เมืองบัว) มายังเวียงกุเพียงแซ่แห่งว่า

"...ส่วนท้าวผู้น้อยเมืองบัวที่นั่นก็คิดใจถึงยังชินธาตุเจ้าใคร่ให้วิญญาม จึงยกเอาวิญญอมคร้วจากเมืองบัวลงมาตั้งอยู่กุเพียงสร้างเวียงวังเวียงธาตุขุดคือคาคีไสพนักตั้งดินแต่ประตูขึ้นงามสะอาด..."⁵

⁴ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน (กรุงเทพฯ: 2542), หน้า 41.

⁵ นิยม สองสีโย, พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, หน้า 101.

คำว่า "คือ" นั้น เป็นคำที่ใช้เรียกคูน้ำ โดยเรียกรวมกับคำว่า "คือเวียง/คือเมือง" หมายถึง กำแพงเมืองและคูน้ำที่รอบล้อมกำแพง⁶ คือเวียงภูเพียงแช่แห้งสร้างล้อมรอบเนินตรงตำแหน่งที่เป็นขอบลานตะพัก ที่ระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 200-220 เมตร คูเมืองขุดลึกต่างระดับที่ล้อมรอบบริเวณเนินใช้ประโยชน์ในการป้องกันและหลบภัย บริเวณเนินสูงสุดเป็นที่ตั้งของเจดีย์พระธาตุแช่แห้ง และพื้นที่เชิงเนินลาดลงสู่ระดับพื้นที่ทำนาใช้เป็นที่อยู่อาศัย สันนิษฐานว่าลักษณะผังเมืองเวียงพระธาตุแช่แห้งในสมัยโบราณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนกว้างประมาณ 350 เมตร ยาวประมาณ 500 เมตร โดยมีองค์พระธาตุแช่แห้งซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาเป็นศูนย์กลางของชุมชน⁷ ส่วนทางทิศตะวันตกมีหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เรียกว่า "หนองเต่า" เป็นบริเวณที่พระยาการเมืองได้เกณฑ์ไพร่พลให้ขุดเอาดินมาทำ อีฐ เพื่อก่อสร้างกำแพงเมือง บ้านไคขนาดคู่ และองค์พระธาตุจึงเป็นเหตุให้สถานที่ขุดดินนั้นเป็นแอ่งน้ำขนาดใหญ่และเมื่อฝนตกก็มีน้ำท่วมขังจนเป็นหนองน้ำขึ้นแล้วมีสัตว์น้ำมาอาศัย เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา และ เต่า เป็นจำนวนมาก จึงเรียกติดปากว่า "หนองเต่า"⁸

4.2.3 ยุคเวียงใต้ (พ.ศ. 1911 - 2362)

ในปี พ.ศ. 1911 พระยาผากอง (โอรสของพระยาการเมือง) ได้ย้ายเมืองมาสร้างใหม่ที่บริเวณริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่านที่บ้านห้วยไคร้ ซึ่งเป็นที่ตั้งของตัวเมืองน่านในปัจจุบัน เรียกว่า "เมืองเทพบุรีศรีศรีสวัสดิ์ไชยนันทบุรีศรีนครน่าน"⁹ หรือ "เวียงน่าน" โดยนันทบุรี เป็นภาษาบาลี สันนิษฐานว่าตั้งตามชื่อผ้าขาวนันทะ(นักบวชห่มผ้าขาว ผู้ทรงศีล) ซึ่งตั้งบ้านอยู่ที่นั่น ส่วนคำว่า "น่าน" เนื่องจากเมืองตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำน่านจึงมีชื่อเรียกตามชื่อแม่น้ำ¹⁰

การย้ายเมืองนั้น มีสาเหตุหลักคือเวียงภูเพียงแช่แห้งประสบปัญหาขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้งเป็นประจำ เนื่องจากเวียงภูเพียงแช่แห้งอยู่บนเนินสูง และลำน้ำอิงซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญนั้นมีขนาดเล็ก ไม่เพียงพอกับจำนวนพลเมืองที่เพิ่มมากขึ้น โดยเวียงน่านทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางบริหารบ้านเมือง ส่วนเวียงภูเพียงแช่แห้งทำหน้าที่เป็นเวียงพระธาตุ

⁶ วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิต, หน้า 9.

⁷ บริษัทชินครอนกรุ๊ป, แผนแม่บทและผังแม่บท การอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าน่าน (กรุงเทพฯ: 2548), หน้า 3-4.

⁸ สัมภาษณ์ พระครูวิจิตรนันทวุฒิ, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุแช่แห้ง พระอารามหลวง, 15 มกราคม 2552.

⁹ สัมภาษณ์ ญาณ สองเมืองแก่น, กรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, 17 มกราคม 2552.

¹⁰ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน, หน้า 38.

สภาพภูมิประเทศบริเวณเวียงน่านมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ ด้านหลังเป็นแนวทิวเขา ส่วนด้านหน้าเป็นแม่น้ำน่านไหลผ่าน ซึ่งถือว่าเป็นตำแหน่งชัยภูมิที่ดีในการสร้างเมือง ตัวเวียงน่านมีรูปร่างสี่เหลี่ยมด้านไม่เท่ามีกำแพงล้อมรอบ 3 ด้าน และมีลำน้ำน่านทำหน้าที่เป็นกำแพงเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้ การก่อสร้างกำแพงเมืองเมื่อครั้งแรกมาตั้งเมืองนั้นมีเรื่องเล่าสืบทอดกันมาเป็นตำนานว่า

“... มีโคศุภราชตัวหนึ่งวิ่งข้ามแม่น้ำน่านมาทางทิศตะวันออก ครั้นมาถึงที่บ้านห้วยไค้ก็ถ่ายมูลและเหยียบพื้นที่ดินทิ้งร่องรอยไว้เริ่มตั้งแต่ประตูชัย บ่ายหน้าไปทางทิศเหนือแล้ววกไปทางทิศตะวันตก เป็นแนวรูปสี่เหลี่ยมมาบรรจบรอยเดิมที่ประตูชัย แล้วอันตรธานหายไป กาลนั้นพระยาผาคองมีดำริที่จะสร้างนครขึ้นมาใหม่ ครั้นได้ประสบกับรอยโคอันหากกระทำไว้เป็นอัศจรรย์ พิเคราะห์ดูก็ทราบวาสถานที่บริเวณรอบโคนั้น เป็นชัยภูมิที่ดีสมควรจะตั้งพระนครได้จึงทำการย้ายเมืองมาตั้งที่บ้านห้วยไค้ และก่อกำแพงฝังราก ลงตรงแนวทางเดินที่โคถ่ายมูลไว้...”¹¹

ลักษณะของกำแพงเมืองในสมัยพระยาผาคองนั้นมิได้กล่าวว่ามีรูปลักษณะใด แต่สันนิษฐานว่า มีการขุดคูลึกต่างระดับบนขอบเนินเพื่อใช้ในการระบายและกักเก็บน้ำเป็นบางส่วน บนขอบคูด้านในเมืองยกคันดินขึ้นสูงใช้ในการป้องกัน จวบจนสมัยเจ้าจ้าวฟ้าธรรมา (พ.ศ. 1969) โปรดให้ก่อกำแพงเมืองขึ้นใหม่โดยใช้ท่อนซุงทั้งท่อนตามแนวกำแพงเมืองเดิม เพื่อเป็นป้อมปราการชั้นนอก

ต่อมามีการย้ายเมืองขึ้นไปทางตอนเหนือของตัวเมืองเดิม เวียงน่านบริเวณนี้จึงกลายเป็นเมืองเก่าเรียกว่า “เวียงใต้”

4.2.4 ยุคเวียงดงพระเนตรหรือเวียงเหนือ (พ.ศ. 2362 - 2397)

นับตั้งแต่พญาผาคองได้ย้ายเมืองจากเวียงภูเพียงแช่แห้งมาอีกฝั่งของแม่น้ำน่านแล้ว เจ้าเมืองน่านได้ผลัดเปลี่ยนครองเมืองกันต่อๆ มา จนมาถึงพ.ศ. 2360 (ในรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ได้เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ น้ำในแม่น้ำน่านไหลท่วมเข้าสู่ตัวเมือง ทำให้บ้านเรือนชาวน่านพังทลาย วัดวาอารามในเมืองเก่าหักพังเป็นอันมาก และได้พัดกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันตกพังทลายลงทั้งแถบ พญาสุมนเทวราช ผู้ครองนครในขณะนั้นจึงได้ย้ายไปเมืองไปสร้าง ณ ที่แห่งใหม่เมื่อ พ.ศ. 2362 ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

¹¹ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. แผนที่ชุมชน เมืองเก่า หน้า 17.

“...เดือน 9 ทศดิยลง 10 คำวันเสาร์ ยามทูลเช้า น้ำน่านองท่วมเวียงวังนั้นปรากฏ
เวียงแลวัดวาอารามหอเรือนก็หลุไหลไปดิ่งไปเปนนอนมากนักเห็นแล...”¹²

บริเวณเมืองแห่งใหม่นี้สร้างขึ้นบนที่ดอนทางตอนเหนือของเมืองน่านบริเวณดงพระเนตร
ข้าง ใช้เวลาสร้างอยู่ประมาณหกเดือนจึงเสร็จ เรียกว่า “เวียงดงพระเนตร”หรือ “เวียงเหนือ”
(ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตบ้านมหาโพธิ์และบ้านเวียงเหนือ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัด
น่าน) เวียงเหนืออยู่ห่างจากเวียงเก่าไปประมาณ 2 กิโลเมตร ตัวเวียงทอดยาวไปตามลำน้ำน่าน
ห่างจากแม่น้ำน่านไปประมาณ 800 เมตร มีขอบเขตด้านเหนือจดบ้านน้ำล้อม ด้านใต้จดทุ่งน้ำ
ริม ด้านตะวันออกยาวไปตามแนวถนนสุนทรทวาราชในปัจจุบัน และด้านตะวันตกยาวไปตามแนว
ขอบของสนามบินด้านนอก¹³ กำแพงเมืองและคูเมืองถูกสร้างขึ้นแบบเส้นตรง รูปสี่เหลี่ยม
ล้อมรอบบริเวณ 2 ชั้น¹⁴ โดยมีเอกสารเกี่ยวกับการสร้างเวียง ประตูเวียง คือเวียง (คูเวียง)
ดังต่อไปนี้

“...จุลศักราช 1179 ยามตูดซ้ายแรกปลูกประตูเวียงแลตั้งลำด้านวันออกมี 940
ตำ ขุดคือด้านวันตก 728 ตำ ด้านใต้ 693 ตำ ด้านเหนือ 679 ตำ ปากคือกว้าง 5
วา ท้องคือกว้าง 2 วา ลึก 9ศอก ตำเวียงทั้งหมด 4 ด้านเข้ากัน 3038 ตำ...”¹⁵

4.2.5 ยุคเวียงน่าน (พ.ศ.2397 - 2474)

หลังจากย้ายเมืองมาที่เวียงเหนือแล้ว ต่อมาแม่น้ำน่านเปลี่ยนเส้นทางเบี่ยงห่างจาก
กำแพงเมืองเวียงใต้เดิมไปมาก ใน พ.ศ. 2397 เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ผู้ครองเมืองน่านในขณะนั้น
จึงได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อย้าย
เมืองจากเวียงเหนือกลับมายังเวียงใต้ ณ ที่ตั้งตัวเมืองปัจจุบัน และจากนั้นได้เริ่มบูรณะกำแพง
เมืองส่วนที่เคยถูกกระแสน้ำพัดพังทลายและซ่อมแซมวัดวาอารามในเวียงใต้ซึ่งชำรุดทรุดโทรมให้
งดงามดังเดิม ดังปรากฏข้อความ ดังนี้

“...ท่านก็กะเกณฑ์ไพร่พลคนเมืองทั้งหลายขึ้นดินก็แลแล้ววางในเวียงเก่า
ออกให้หมดไล่ตั้งงามแล้ว เถึงเดือน 8 ขึ้น 13 ค่ำ เม็งวันอังคาร ยามแจะจะใกล้สู

¹² วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิต, หน้า 15.

¹³ กรมโยธาธิการและผังเมือง, โครงการจัดทำแผนผังปฏิบัติการอนุรักษ์เมืองลำพูนและน่าน (กรุงเทพฯ: 2551), หน้า 2-12.

¹⁴ บริษัทชินครอนกรุ๊ป, แผนแม่บทและผังแม่บท การอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าน่าน, หน้า 3-17.

¹⁵ นิยม สองสีโย, พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด, หน้า 7.

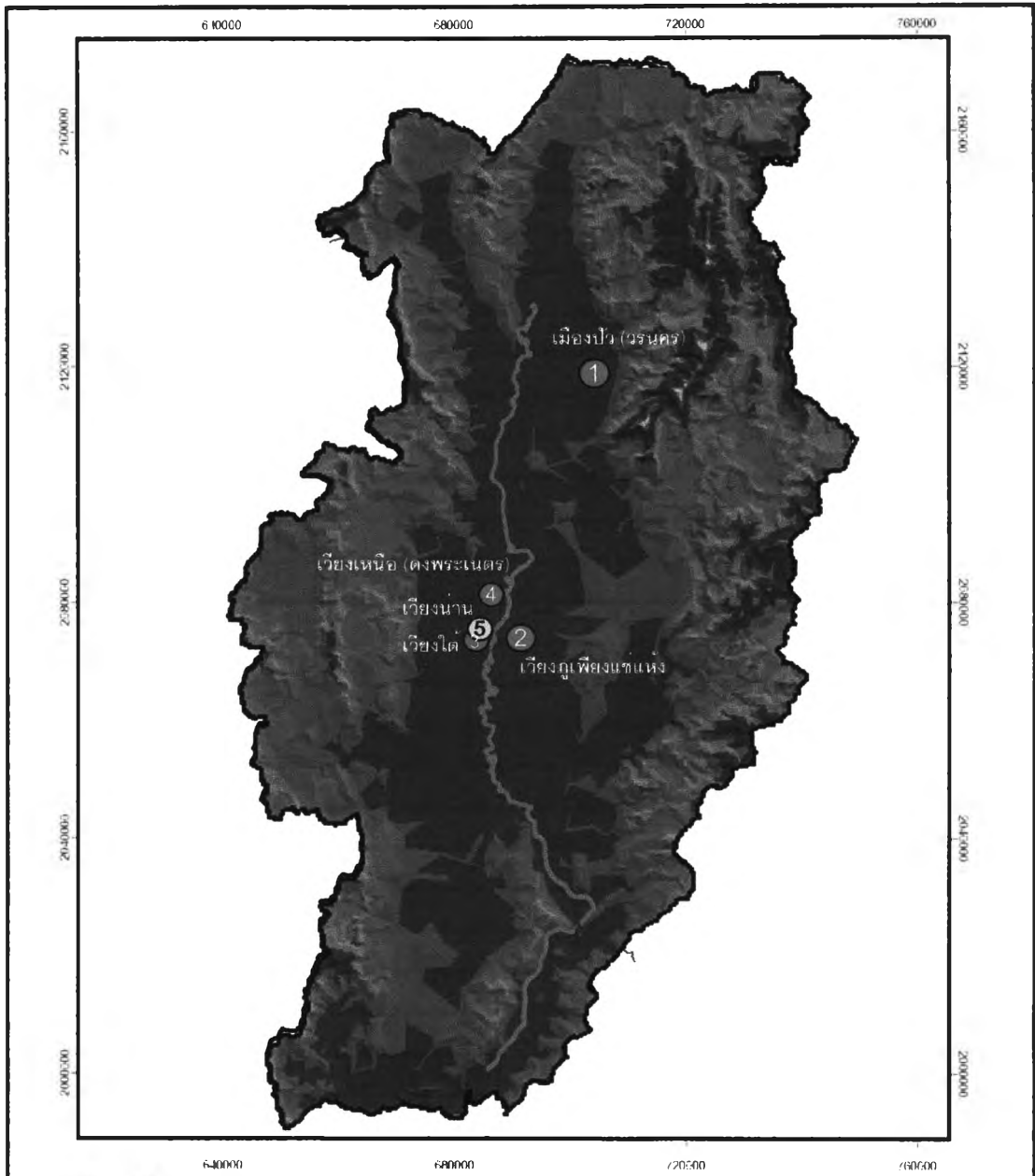
เที่ยงวัน ท่านก็ได้ให้ขัตติยวงษาแลเสนาอามาตย์ก่อแรกตั้งปลูกประตูไชยแลกำแพงเมืองหันแล...”¹⁶

การซ่อมกำแพงเมืองแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2400 ตัวเมืองมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าออกสู่แม่น้ำน่านทางทิศตะวันออก มีกำแพง 4 ด้าน ด้านยาวทอดไปตามลำน้ำน่าน ขนาดแต่ละด้านไม่เท่ากัน มีคูเมือง 3 ด้าน เว้นด้านติดแม่น้ำ กำแพงสูงประมาณ 2 วา ซึ่งหลังจากที่มีการซ่อมแซมบูรณะเมืองน่านแล้ว เมืองน่านก็ไม่เคยย้ายศูนย์กลางเมือง การบริหาร การปกครองไปที่ใดอีกเลยจนปัจจุบัน

4.2.6 ยุคเทศบาลเมืองน่าน (พ.ศ. 2474 - ปัจจุบัน)

เมื่อพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2461 เจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าอุปราชได้ขึ้นครองเมืองน่านสืบแทน ทางกรุงเทพฯ ได้ลดอำนาจของเจ้าผู้ครองนครน่านลงและได้จัดส่งข้าราชการ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด คลังจังหวัด สรรพากรจังหวัด ฯลฯ มาประจำการ และเมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาดาถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2474 ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครน่านก็ถูกยกเลิกตั้งแต่นั้นมา ใน พ.ศ. 2475 ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย และต่อมาใน พ.ศ. 2479 เมืองน่านได้ถูกยกฐานะให้เป็นเทศบาลเมืองน่าน โดยรวมเอาพื้นที่เวียงน่านและเวียงดงพระเนตรไว้ด้วยกัน รวมอาณาเขตพื้นที่ทั้งหมด 5.4 ตารางกิโลเมตร

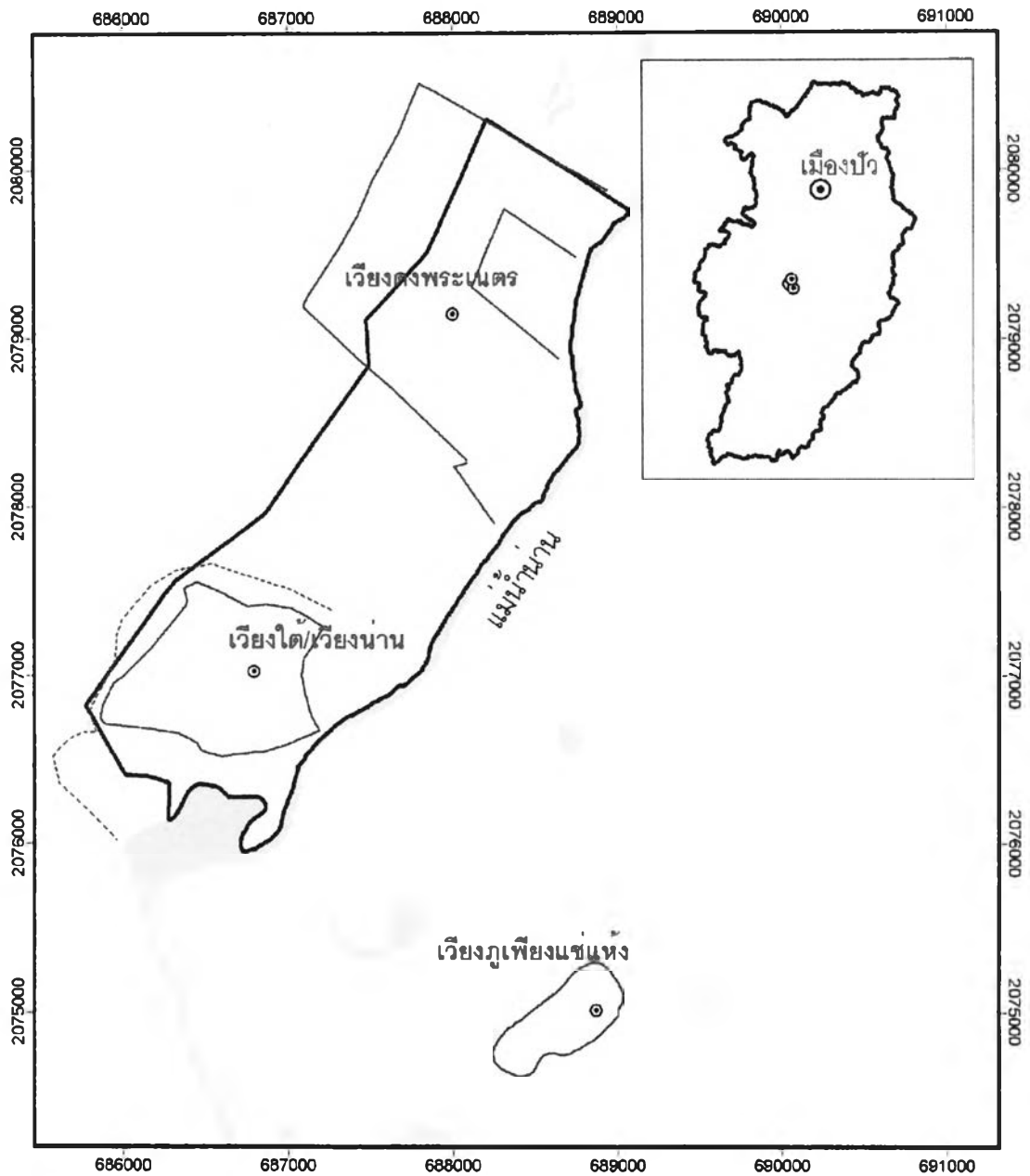
¹⁶ นิยม สองสีโย, พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด. หน้า 101.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน

แผนที่ 4.1 ตำแหน่งที่ตั้งเมืองน่าน

<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ขอบเขตจังหวัด แหล่งน้ำ เส้นถนน 	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div> <p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> </div> </div> <hr/> <p>ที่มา: ปรับจากแผนที่ชุมชนเมืองน่าน สำนึกนโยบายและแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยผู้วิจัย 2551</p> <div style="display: flex; align-items: center;"> </div>
---	---

<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p>	
<p>แผนที่ 4.2 การตั้งถิ่นฐานของเมืองน่านในยุคสมัยต่างๆ</p>	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ศูนย์กลางเมือง เวียงภูเพียงแช่แห้ง เวียงใต้ เวียงดงพระเนตร (เวียงเหนือ) เวียงน่าน 	<p> ขอบเขตเทศบาลเมืองน่าน</p> <p> แหล่งน้ำ</p>
	<p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
<p>ที่มา : กรมโธราธิการและผังเมือง 2544</p>	
<p> 0.3 0 0.3 0.6 Kilometers</p>	

ตารางที่ 4.1 สรุปยุคสมัยและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน

การปกครอง	ยุค	เจ้าผู้ครองนคร	พุทธศักราช โดยประมาณ	เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์
รัฐอิสระ	เมืองบัว (วรรณ)	เจ้าขุนฟอง	พุทธศักราชที่ 18	เจ้าขุนฟองบูรณปฏิสังขรณ์สร้างเมืองบัว หรือ วรรณที่บริเวณต้นแม่น้ำน่าน
	เวียงภูเพียงแช่มแห้ง เวียงใต้	พญาการเมือง พญาผากอง	1902 1911	พญาการเมือง ได้ย้ายผู้คนลงมาสร้างเมืองใหม่ชื่อ เวียงภูเพียงแช่มแห้ง พญาผากองจึงย้ายเมืองมาบริเวณริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน
ขึ้นกับล้านนา		เจ้าอินต๊ะแก่นท้าว	1993	พระเจ้าติโลกราช ได้ยกทัพมาตีเมืองน่านและผนวกรวมเข้ากับอาณาจักรล้านนา
ขึ้นกับพม่า		เจ้าพญาพลเทพฤทัย	2101	พระเจ้าบุเรงนองตีเมืองเวียงใหม่ได้ เมืองน่านและอาณาจักรล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า
		พระเจ้าเมืองจันทรา	2246	พระเจ้าเมืองจันทราทำให้พม่ายกทัพมาตีน่าน และเผาทำลายวัดวาอาราม บ้านเมืองเสียหายอย่างหนัก
		เจ้าน้อยวิสุทธ	2317	พระเจ้าตากสินขับไล่พม่าออกจากหัวเมืองล้านนา
			2321	เมืองน่านให้ผู้ครองนคร พม่ากวาดต้อนผู้คนไปเชียงใหม่
		พญามงคลวรยศ	2326	รัชกาลที่ 1 ทรงแต่งตั้งพญามงคลวรยศขึ้นครองนครน่าน
		เจ้าฟ้าอัครถาวรปิฎกโย	2329	พญามงคลวรยศยกเมืองน่านให้เจ้าอัครถาวรปิฎกโยขึ้นครอง
ขึ้นกับ กรุงรัตนโกสินทร์			2331	เจ้าอัครถาวรปิฎกโย ลงมาเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 1 ขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา
	เวียงเหนือ	เจ้าสุนทรเทวาร	2360	เมืองน่านเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ จึงได้ทำการย้ายเมืองไปตั้งขึ้นใหม่ทางตอนเหนือ เรียกว่า เวียงเหนือ
	เวียงน่าน	เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ	2398	แม่น้ำน่านได้เปลี่ยนเส้นทาง จึงย้ายกลับไปตั้งยังเมืองเดิม
				2400
		เจ้าสุริยพงษ์นฤเศส	2436	แบ่งการปกครองออกเป็นมณฑลเทศาภิบาล มีข้าราชการจากกรุงเทพฯ มากำกับดูแล
		เจ้ามหาพรหมสุรธาดาฯ	2461	อำนาจผู้ปกครองลดน้อยลง คงเป็นเพียงประมุขของจังหวัด
	เทศบาลเมืองน่าน		ตำแหน่งเจ้าปกครองยุบลง	2474
2475				ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย
2479				จัดตั้งเป็นเทศบาลเมืองน่าน

4.3 ลักษณะทางกายภาพทั่วไป

4.3.1 ลักษณะภูมิศาสตร์ ขอบเขตการปกครอง

จังหวัดน่านเป็นจังหวัดชายแดนตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 18 องศา 00 ลิปดา 45 พิลิปดา ถึง 19 องศา 37 ลิปดา 53 พิลิปดาเหนือ และเส้นแวงที่ 100 องศา 20 ลิปดา ถึง 100 องศา 06 ลิปดา 29 พิลิปดาตะวันออก บนตะวันตกฝั่งแม่น้ำน่านมีระยะห่างจากกรุงเทพมหานคร โดยทางรถยนต์ประมาณ 668 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดและประเทศอื่นคือ¹⁷ (แผนที่ 4.3)

ทิศเหนือและตะวันออก ติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีเทือกเขาหลวงพระบางเป็นเส้นแบ่งเขตแดนตามธรรมชาติ มีความยาวตามแนวชายแดนประมาณ 277 กิโลเมตร

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดพะเยา

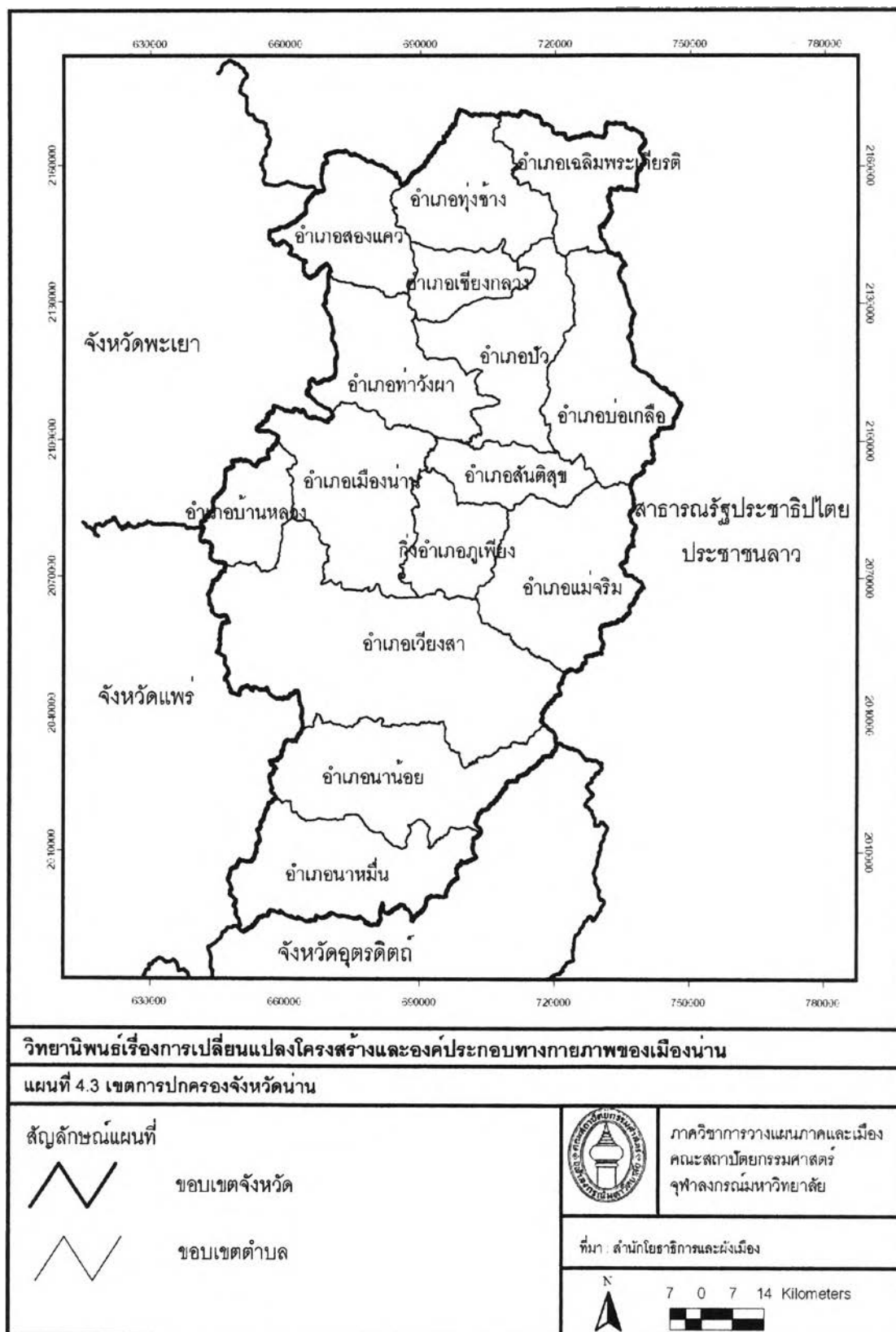
ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดอุตรดิตถ์และจังหวัดแพร่

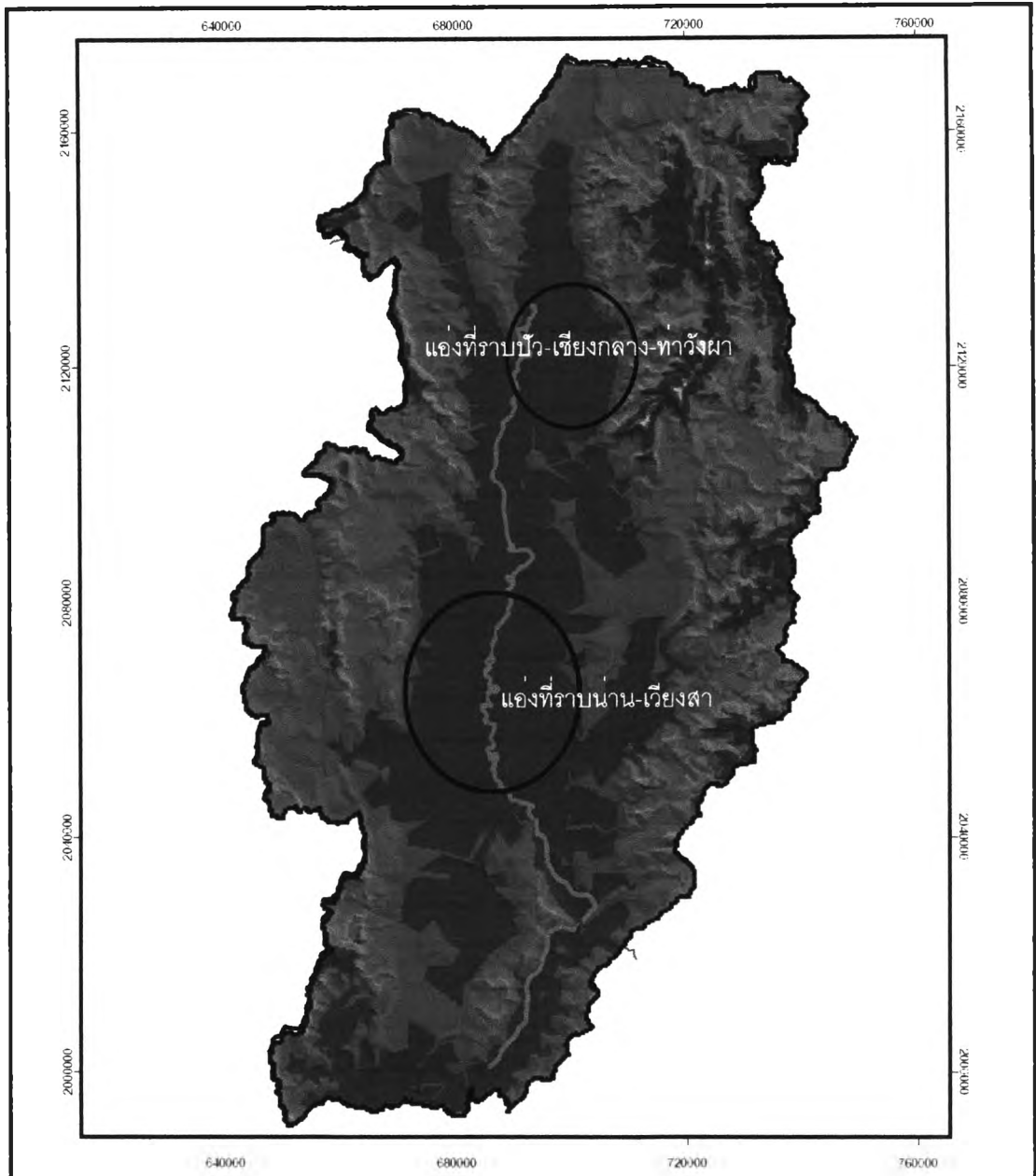
เขตการปกครองแบ่งออกเป็น 14 อำเภอ และ 1 กิ่งอำเภอ ได้แก่อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอทุ่งช้าง อำเภอสองแคว อำเภอเชียงกลาง อำเภอปัว อำเภอท่าวังผา อำเภอบ่อเกลือ อำเภอสันติสุข อำเภอเมืองน่าน อำเภอบ้านหลวง อำเภอแม่จริม อำเภอเวียงสา อำเภอนาน้อย อำเภอนาหมื่น และกิ่งอำเภอภูเพียง

สภาพภูมิประเทศจังหวัดน่านมีลักษณะเป็นเทือกเขาสูงล้อมรอบแอ่งที่ราบขนาดใหญ่ที่เกิดจากการทรุดตัวของแผ่นดิน โดยมีเทือกเขาและพื้นที่ป่าไม้มากถึงร้อยละ 85.86 ของพื้นที่จังหวัด เทือกเขาส่วนใหญ่มีความลาดชันเกิน 30 องศา และมีความสูงมากกว่า 400 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีเทือกเขาที่สำคัญได้แก่ ดอยภูคา ดอยภูแว ดอยผากิและแอ่งที่ราบที่สำคัญได้แก่ แอ่งที่ราบอำเภอเชียงกลาง - อำเภอปัว - อำเภอท่าวังผา และแอ่งที่ราบอำเภอมืองน่าน - อำเภอเวียงสา¹⁸ (แผนที่ 4.4)

¹⁷ จังหวัดน่าน, ยุทธศาสตร์การพัฒนารัฐบาลจังหวัดน่าน (น่าน: 2537), หน้า 22.

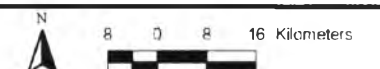
¹⁸ จังหวัดน่าน, บรรยายสรุปจังหวัดน่าน (น่าน: 2550), หน้า 2.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน

แผนที่ 4.4 ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดน่าน

<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <p> ขอบเขตจังหวัด</p> <p> แหล่งน้ำ</p>	 <p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
<p>ที่มา : แผนที่ชุมชนเมืองเก่าน่าน</p> <p>สำเนาจากนโยบายและแผนที่พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม</p> 	

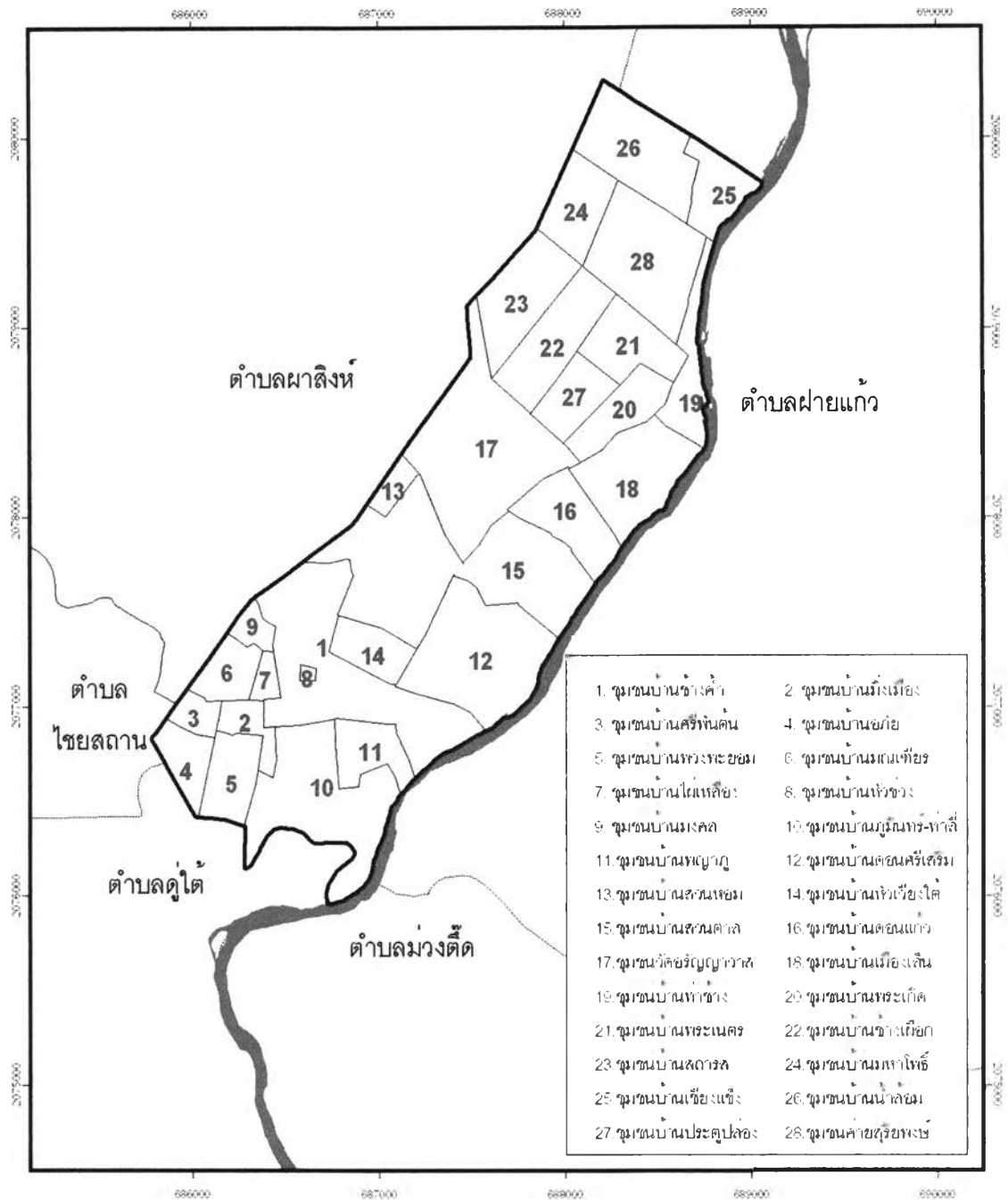
เมืองน่านได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาลตามราชกิจจานุเบกษา เล่ม 53 หน้า 1201 วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2479 ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด 5.4 ตารางกิโลเมตร มีขอบเขตของเทศบาลทางด้านทิศเหนือติดต่อกับองค์การบริหารส่วนตำบลฝายแก้ว ด้านทิศตะวันตกติดต่อกับองค์การบริหารส่วนตำบลผาสิงห์ ด้านทิศใต้ติดต่อกับองค์การบริหารส่วนตำบลดูใต้ ส่วนด้านทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำน่าน

เขตการปกครองประกอบด้วย 1 ตำบล คือ ตำบลในเวียง ภายในเขตเทศบาลมีการจัดตั้งชุมชนย่อย แบ่งเป็น 28 ชุมชน ดังนี้ (แผนที่ 4.5)

1. ชุมชนบ้านช้างค้ำ	2. ชุมชนบ้านมิ่งเมือง
3. ชุมชนบ้านศรีพันต้น	4. ชุมชนบ้านอภัย
5. ชุมชนบ้านพงพะยอม	6. ชุมชนบ้านมณเฑียร
7. ชุมชนบ้านไผ่เหลือง	8. ชุมชนบ้าน หัวข่วง
9. ชุมชนบ้านมงคล	10. ชุมชนบ้านภูมินทร์ – ท่าลี่
11. ชุมชนบ้านพญาภู	12. ชุมชนบ้านดอนศรีเสริม
13. ชุมชนบ้านสวนหอม	14. ชุมชนบ้านหัวเวียงใต้
15. ชุมชนบ้านสวนตาล	16. ชุมชนบ้านดอนแก้ว
17. ชุมชนวัดอรุณญาวาส	18. ชุมชนบ้านเมืองเส้น
19. ชุมชนบ้านท่าช้าง	20. ชุมชนบ้านพระเกิด
21. ชุมชนบ้านพระเนตร	22. ชุมชนบ้านช้างเผือก
23. ชุมชนบ้านสถาวร	24. ชุมชนบ้านมหาโพธิ์
25. ชุมชนบ้านเชียงแข็ง	26. ชุมชนบ้านน้ำล้อม
27. ชุมชนบ้านประตูปลอง	28. ชุมชนค่ายสุริยพงษ์

4.3.2 การใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองน่าน

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่านส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตเทศบาลเมืองน่าน โดยชุมชนอยู่อาศัยจะอยู่บริเวณถนนซอยและริมแม่น้ำน่าน และค่อนข้างหนาแน่นทางด้านเหนือ ส่วนใหญ่เป็นอาคารสูง 1-2 ชั้นมีทั้งรูปแบบเก่าและใหม่ปะปนกันอยู่ กิจกรรมพาณิชย์จะอยู่ 2 ฝากของถนนสุมนเทวราช ถนนมหายศ ถนนอนันตวรฤทธิเดช และถนนมหาวงศ์ มีลักษณะเป็นตึกแถวสูง 2-3 ชั้น ด้านใต้ของย่านพาณิชย์กรรมเป็นย่านสถาบันราชการ เป็นที่ตั้งของศาลากลางจังหวัด ศาล สถานีตำรวจ สำนักงานเทศบาลและหน่วยงานราชการอื่น ๆ ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน เป็นชุมชนอยู่อาศัยโดยมีอาคารพาณิชย์ปะปนอยู่กับบ้านพักอาศัยและมี

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน

แผนที่ 4.5 ขอบเขตการปกครองเทศบาลเมืองน่าน

<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ขอบเขตเทศบาล ขอบเขตชุมชน ขอบเขตตำบล แม่น้ำ 	<p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
<p>ที่มา: กอ ทรัพย์สินการสังคม เทศบาลเมืองน่าน 2551</p>	<p>0.3 0 0.3 0.6 Kilometers</p>

ย่านศูนย์ราชการอีกแห่งที่บ้านแสงดาว อำเภอภูเพียง อยู่บริเวณทางหลวงชนบทหมายเลข นน. 4020 โดยแบ่งย่านกิจกรรมภายในเมืองได้ดังนี้ (แผนที่ 4.6)

1) พื้นที่พาณิชยกรรม กิจกรรมพาณิชย์มีการเกาะตัวอยู่บริเวณถนนสายหลัก ได้แก่ ถนนสุมนเทวราช เป็นที่ตั้งของ โรงแรมขนาดใหญ่ ธนาคาร ร้านขายของที่ระลึก ตลาดธนารักษ์ (ตลาดเย็น) และร้านอาหาร ถนนอนันตวรฤทธิเดช เป็นที่ตั้งของตลาดสดเทศบาลเมืองน่าน ร้านค้ามีความหลากหลายมาก ทั้งสินค้าอุปโภค-บริโภค บริการซ่อมและตัดแปลงรถจักรยานยนต์ ร้านจำหน่ายเสื้อผ้าแฟชั่น เป็นต้น ถนนข้าหลวงเป็นที่ตั้งของตลาดตั้งจิตนุสรณ์ (ตลาดเช้า) และร้านค้าขนาดเล็กทั่วไป ถนนมหายศ เป็นที่ตั้งของปั้มน้ำมัน โชว์รูมรถยนต์ และร้านค้าทั่วไป ถนนมawangศ์ เป็นที่ตั้งของร้านจำหน่ายอุปกรณ์สำนักงานและร้านค้าทั่วไป

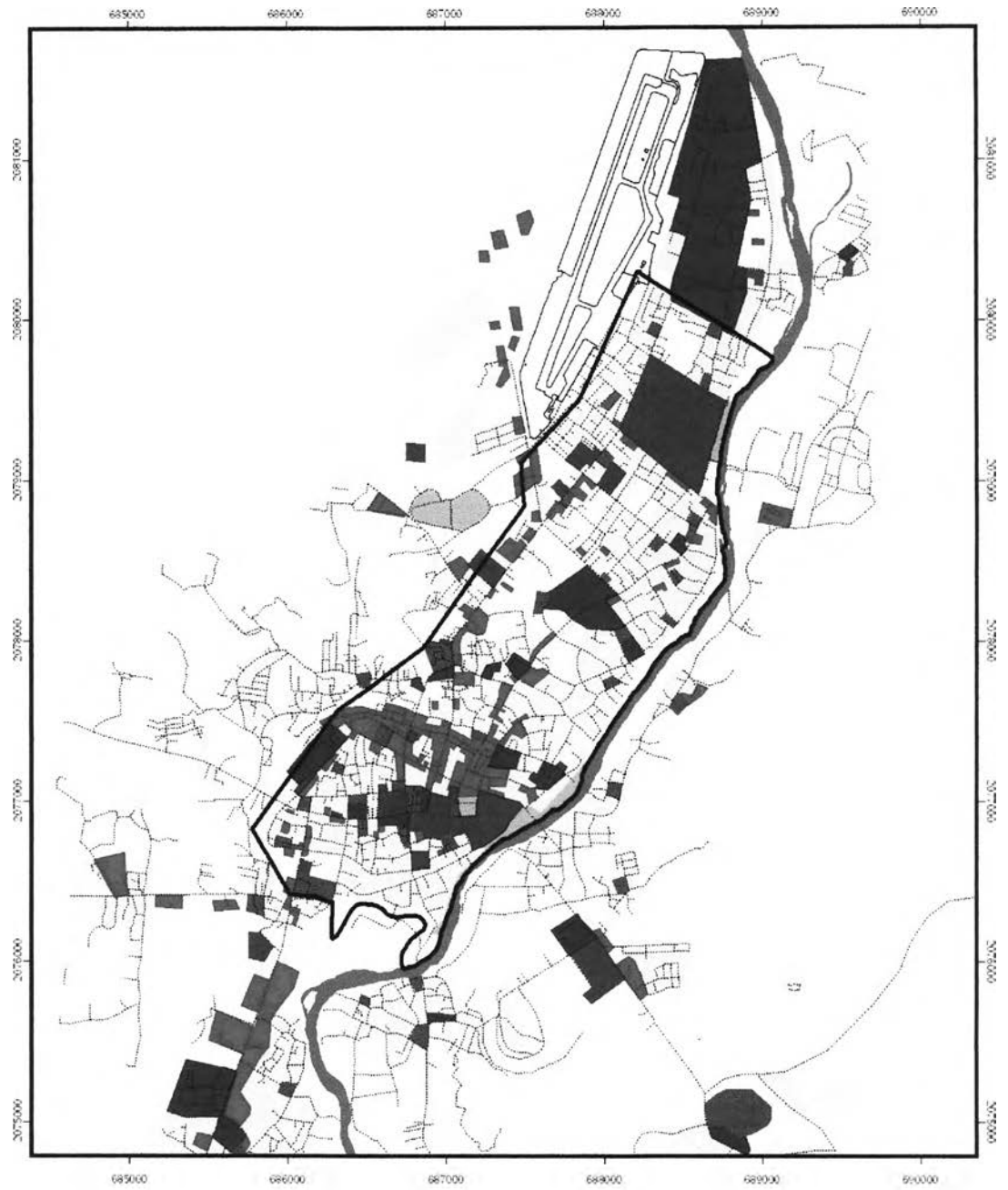
2) พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่อยู่อาศัยในเมืองน่านเกาะกลุ่มอยู่บริเวณในเวียง(ภายในเขตกำแพงเมือง) บริเวณดงพระเนตร และบริเวณถนนเชื่อมโยงระหว่างในเวียงและดงพระเนตร โดยส่วนใหญ่มักเป็นบ้านเดี่ยวที่มีบริเวณล้อมรอบ และยังไม่มีการอยู่อาศัยในรูปแบบของอาคารสูง

3) พื้นที่สถาบันราชการ ย่านสถาบันราชการหลัก อยู่ในเขตเทศบาลเมืองน่าน บริเวณถนนสุริยพงษ์ เช่น ศาลากลางจังหวัด สถานีตำรวจ ศาลจังหวัด และอีกแห่งอยู่บริเวณทางหลวงชนบทหมายเลข นน.4020 ตำบลฝายแก้ว อำเภอภูเพียง เช่น สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดน่าน สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดน่าน สำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดน่าน สำนักงานสหกรณ์จังหวัดน่าน สำนักงานสรรพากรจังหวัดน่าน ฯลฯ นอกจากนี้ยังตั้งกระจายอยู่ทั่วไปทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน

4) พื้นที่สถาบันศาสนา การใช้ที่ดินประเภทนี้มีความเชื่อมโยงกับระบบสังคมของเมืองน่าน ตำแหน่งของวัดมีการกระจายอยู่ตามชุมชนต่างๆ และมีวัดที่สำคัญหลายแห่งตั้งรวมกันอยู่ในบริเวณพื้นที่กำแพงเมืองเก่า

5) ย่านนันทนาการและการพักผ่อนหย่อนใจ เมืองน่านมีพื้นที่เพื่อการนันทนาการหลายแห่ง อาทิเช่น สนามกีฬาากลางจังหวัด และสวนสาธารณะภายในเมืองอันได้แก่ สวนสาธารณะศรีเมือง สวนสาธารณะริมน้ำน่าน สวนสาธารณะข้างเขื่อน สวนสาธารณะสภารส รวมถึงพื้นที่ข่วงเมืองน่าน ซึ่งเป็นพื้นที่โล่งเพื่อการนันทนาการที่สำคัญบริเวณใจเมือง

6) ย่านการศึกษา สถาบันการศึกษามีการกระจายตัวไปตามจุดต่างๆ ภายในเขตเมืองน่าน โดยสถาบันที่มีขนาดใหญ่ได้แก่ วิทยาลัยเทคนิคน่าน โรงเรียนน่านคริสเตียนศึกษา วิทยาลัยสารพัดช่างน่าน และโรงเรียนสตรีศรีน่าน

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนนทบุรี

แผนที่ 4.6 การใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองนนทบุรี

สัญลักษณ์แผนที่		
ที่อยู่อาศัย	สถานับราชการ	ขอบเขตเทศบาล
ทิวเขียวยกรรรม	นันทนาการ	แม่น้ำ
ศาสนสถาน	ที่โล่ง	ถนน
สถานับการศึกษา		สนามบ่น

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : กรมโยธาธิการและผังเมือง

โดยสรุปแล้วเห็นได้ว่าพื้นที่กิจกรรมส่วนใหญ่ของเมืองตั้งอยู่ภายในเขตเมืองเก่า ได้แก่ พื้นที่อยู่อาศัย สถาบันราชการ สถานศึกษา และพื้นที่พาณิชยกรรมบางส่วน ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินปะปนกับพื้นที่โบราณสถานของเมือง เช่นแนวคูเมือง กำแพงเมืองเก่า รวมถึงผลกระทบจากการกิจกรรมต่างๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อโบราณสถานที่สำคัญภายในเมือง

4.3.3 กรรมสิทธิ์ที่ดิน

กรรมสิทธิ์ที่ดินในเขตกำแพงเมืองน่าน เดิมเป็นของเจ้าผู้ครองนครและเจ้านายที่เป็นบุตรหลาน แต่ปัจจุบันกรรมสิทธิ์ที่ดินในพื้นที่ดังกล่าวส่วนใหญ่อยู่ในความดูแลของกรมศาสนา และกรมธนารักษ์ (แผนที่ 4.7) ในปัจจุบันมีการใช้ที่ดินรुक้าเข้าไปในเขตที่ดินธรณีสงฆ์ และพื้นที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะบริเวณที่ดินบริเวณขอบแนวกำแพงเมือง คูเมืองน่าน ที่อยู่ในความดูแลของกรมธนารักษ์ ซึ่งยังไม่ได้วางหมุดที่ดินแนวขอบกำแพงเมือง และไม่ได้มีการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานจากกรมศิลปากร

4.3.4 การคมนาคม

เมืองน่านมีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบล้อมด้วยภูเขา ซึ่งเป็นแอ่งที่ราบที่ใหญ่ที่สุด ตั้งอยู่เกือบเป็นศูนย์กลางของพื้นที่จังหวัดน่าน มีความเป็นเอกลักษณ์ในดินแดนแห่งภูเขาและต้นน้ำ เป็นต้นกำเนิดแม่น้ำน่านซึ่งไหลผ่านตัวเมืองเก่าน่าน ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรในอดีตตั้งแต่ครั้งย้ายเมืองบัวลงมายังเวียงพระธาตุแช่แห้ง อพยพย้ายเมืองโดยใช้การล่องแพมาตามลำน้ำน่านจนเกิดประเพณีแข่งเรือ อันเป็นเอกลักษณ์ของเมืองน่านมาจนถึงปัจจุบัน

เส้นทางสายหลักในอดีตที่ชาวเมืองน่านใช้ติดต่อค้าขายและรับอิทธิพลจากภายนอก ได้แก่ แม่น้ำน่าน ซึ่งไหลไปบรรจบแม่น้ำปิง และรวมกับแม่น้ำยมและแม่น้ำวังกลายมาเป็นต้นแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดนครสวรรค์ เส้นทางสายนี้ใช้ติดต่อกับหัวเมืองในเขตที่ราบภาคกลางและชายฝั่งทะเล เป็นเส้นทางส่งผ่านศิลปะสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ส่วนการค้าขายและศิลปะล้านนา พม่า ลาว ส่งผ่านมาจากช่องทางด้านตะวันตกและตะวันออกของแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน¹⁹

สำหรับในปัจจุบันการคมนาคมของเมืองน่านแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบคือ การคมนาคมทางบกและการคมนาคมทางอากาศ

¹⁹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

วิทยานิพนธ์เรื่อง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง นนทบุรี	
แผนที่ 4.7 แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินของเมือง นนทบุรี	
สัญลักษณ์แผนที่ <div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 45%;"> <ul style="list-style-type: none"> ที่ดินขอ เทศบาล ที่ดินรัฐ ที่ราชพัสดุ ที่ดินขอ เอกชน </div> <div style="width: 45%;"> <ul style="list-style-type: none"> แหล่งน้ำ ถนน ขอบเขตเทศบาล </div> </div>	 ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย <hr/> ที่มา: สำนักงานที่ดินจังหวัดนนทบุรี และ สำนักงานธนารักษ์จังหวัดนนทบุรี <hr/> 0.5 0 0.5 Kilometers

1) การคมนาคมทางบก

ในสมัยอดีตการคมนาคมระหว่างเมืองน่านกับเมืองรอบนอกอื่นๆ เป็นไปอย่างยากลำบาก เส้นทางทุรกันดารเป็นอย่างมาก การเดินทางติดต่อระหว่างเมืองใช้ได้เฉพาะช้าง ม้า และการเดินเท้า ซึ่งต้องรอนแรมไปตามป่าเขาเป็นเวลา 5-7 วัน จนกระทั่งมีการตัดถนนสายแพร่-น่าน ใน พ.ศ. 2473 ทำให้เมืองน่านสามารถติดต่อกับเมืองอื่นๆ ได้สะดวกมากขึ้น

การคมนาคมภายในเมืองแต่เดิม ถนนยังมีสภาพไม่ดีนัก ขนาดทางมีเพียงแค่ออกเดินได้เท่านั้น ระบบถนนเป็นถนนดินกว้างเพียง 4-5 คอก อยู่ภายในกำแพงเมือง จนมาในช่วงหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้มีการปรับปรุงและขยายเส้นทางถนนเพิ่มมากขึ้น

ในปัจจุบันระบบถนนของเมืองน่านมีหลายรูปแบบภายในเมืองมีเป็นลักษณะตาราง ส่วนที่เชื่อมต่อไปยังพื้นที่อื่น ๆ นอกเมืองน่านมีลักษณะเป็นรูปแบบของรัศมี โดยแบ่งออกได้เป็น

ถนนในปัจจุบันมีลักษณะทอดยาวขนานไปตามลำน้ำ โดยทางฝั่งตะวันออกของเมืองเป็นถนนสายเล็กๆ ที่แยกจากถนนสายหลักลงไปฝั่งแม่น้ำ ส่วนทางฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นศูนย์กลางของเมือง มีถนนสายหลักขนานไปกับแม่น้ำ และมีถนนรองเชื่อมระหว่างถนนสายหลักเหล่านี้ ส่วนถนนสายย่อยเป็นตรอกและซอยต่างๆ ที่เชื่อมกับถนนสายหลักและสายรอง เมื่อมองในภาพรวมระบบถนนมีลักษณะเป็นรูปตารางเหลี่ยม (แผนที่ 4.8)

- ถนนสายประธาน ได้แก่ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 ,ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1025 , ถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1168 , และทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1169 และทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1080

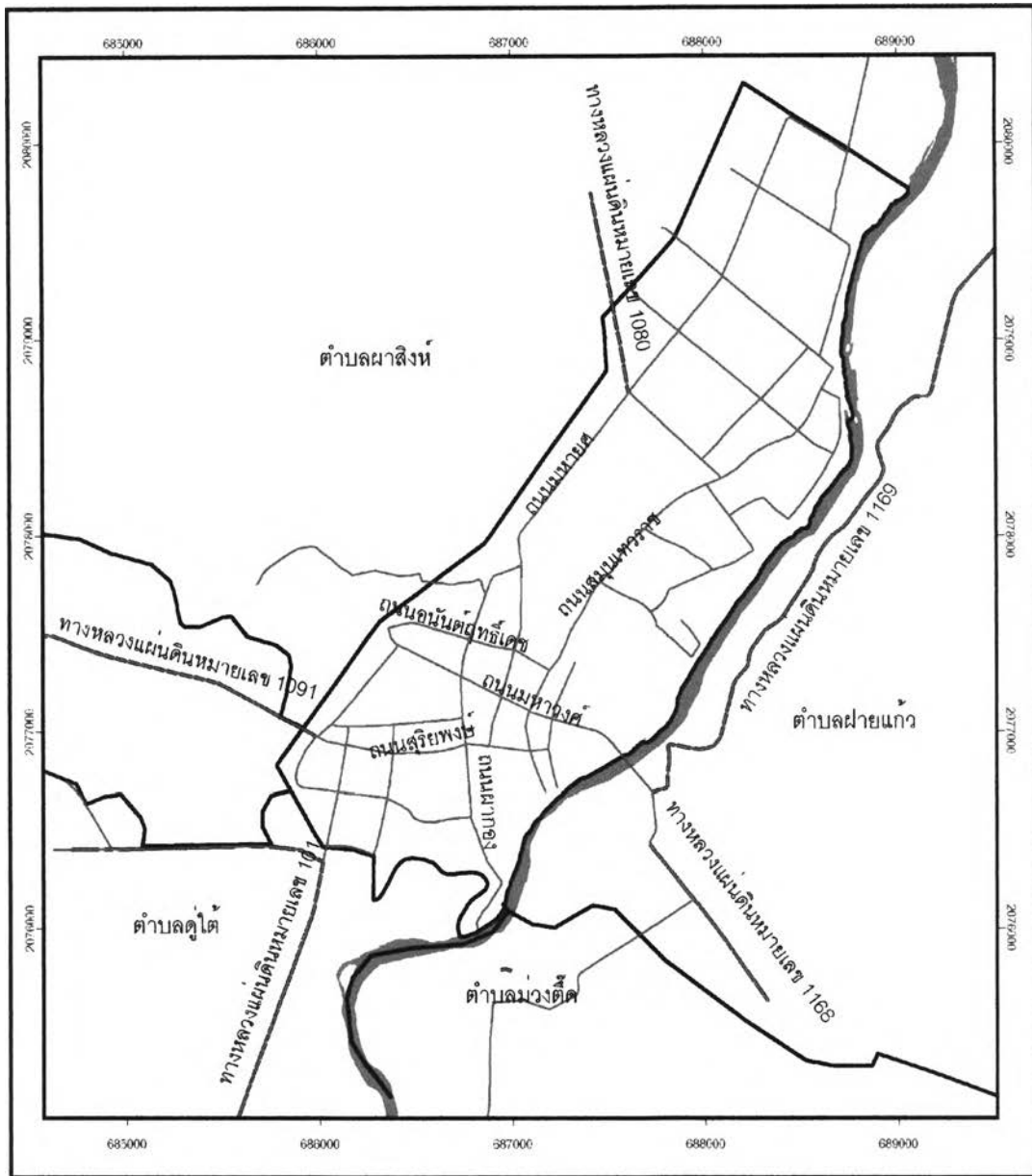
- ถนนสายหลักที่สำคัญ ได้แก่ ถนนมหายศ ถนนมหาวงศ์ ถนนผากอง ถนนสุริยพงษ์ ถนนสุมนเทวราช

- ถนนสายรองที่สำคัญ ได้แก่ ถนนอนันตวรฤทธิเดช ถนนสวนตาล ถนนค้ายอด

2) การคมนาคมทางอากาศ

เมื่อ พ.ศ. 2470 เจ้ามหาพรหมสุรธาตยา ได้สร้างสนามบินส่วนตัวขึ้นบริเวณตำบลเวียงดงพระเนตรขึ้นมา โดยในระยะแรกเป็นสนามบินซึ่งมีทางวิ่งเป็นดิน พอที่เครื่องบินสมัยนั้นจะทำการวิ่ง ขึ้น - ลงได้ ต่อมาได้มีการในสงครามอินโดจีนและปรับปรุงเป็นกองบังคับการฝูงบิน 466 และในปัจจุบันได้กลายเป็นท่าอากาศยานจังหวัดน่านสามารถใช้งานทั้งกิจการพาณิชย์และกิจการทหาร

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน

แผนที่ 4.8 เส้นทางคมนาคมในเขตเทศบาลเมืองน่าน

<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ขอบเขตเทศบาล ขอบเขตเทศบาล ขอบเขตเทศบาล แหล่งน้ำ 	 <p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
<p>ที่มา : กรมโยธาธิการและผังเมือง</p>	
<p style="text-align: center;">N 0.3 0 0.3 0.6 Kilometers</p>	

4.4 ลักษณะทางสังคมและประชากร

4.4.1 พัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรมและประเพณี

โครงสร้างของสังคมเมืองน่านในอดีตเป็นระบบสังคมศักดินา มีการแบ่งชนชั้นออกเป็นชนชั้นผู้ปกครอง และชนชั้นที่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครอง ตามระบบโครงสร้างนี้ กษัตริย์หรือเจ้าหลวงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด เป็นเจ้าของที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมด รองลงมาคือเจ้านายหรือราชตระกูลของเจ้าหลวง ขุนนางราชการ พ่อเมือง และนายบ้าน ชนชั้นผู้ปกครองเป็นกลุ่มชนที่มีสิทธิพิเศษในสังคม เป็นผู้ออกกฎหมาย เรียกเก็บส่วย เกณฑ์แรงงาน ฯลฯ การแบ่งชนชั้นในเมืองน่านนี้ยังแสดงออกให้เห็นจากการสร้างบ้านเรือน กล่าวคือ เจ้าผู้ครองนครจะปลูกคุ้มหรือเรือนด้วยไม้สัก หลังคามุงด้วยกระเบื้องไม้ (แป้นเกล็ด) บ้านเรือนเจ้านายหรือข้าราชการปลูกเรือนด้วยไม้มุงหลังคาด้วยใบตองตึง ส่วนชาวบ้านใช้ฟากไม้ไผ่ทำเรือน หลังคามุงด้วยหญ้าคา การปลูกเรือนจะทำตามอย่างเจ้าผู้ครองนครไม่ได้ หากทำทัดเทียมหรือตีเสมอจะได้รับโทษ²⁰

กลุ่มชนพื้นเมืองของน่านตั้งแต่ดั้งเดิมคือชาว "กาว" โดยในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรียกกษัตริย์ครองนครน่านว่า พระยากาวน่าน และเรียกประชาชนของเมืองน่านว่า "กาวน่าน" ซึ่งสอดคล้องกับศิลาจารึกสุโขทัยที่เรียกบรรพบุรุษราชวงศ์น่านว่า "ด้าพงษ์กาว" ซึ่งยืนยันถึงบรรพบุรุษของกษัตริย์น่านเป็นชนชาติกาว²¹ อย่างไรก็ตามชื่อของ "กาว" ในฐานะชนชาติเดิมในที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป ในระยะหลังไม่ค่อยพบคำว่า กาว อีกเลย อาจเนื่องมาจากหลังการเข้าร่วมดินแดนกับอาณาจักรล้านนาเรียบร้อยแล้ว และราชวงศ์กาวสิ้นสุดลง ผู้ครองเมืองน่านมีการแต่งตั้งจากล้านนาซึ่งเป็นไทยวน จึงทำให้วัฒนธรรมไทยวนเข้ามาคลึงกับวัฒนธรรมดั้งเดิมจนหายไปที่สุดในที่สุด กลุ่มสังคมของเมืองน่านจึงกลายเป็นคนเมืองหรือไทยวนเป็นหลัก ร่วมกับกลุ่มชนอื่นๆ ที่ถูกกวาดต้อนหรืออพยพหนีภัยเข้ามา แต่กลุ่มชนทั้งหลายเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกันทางวัฒนธรรม มีการยอมรับอำนาจและสถานภาพของกันและกัน

การอยู่ร่วมกันของคนหลายชาติพันธุ์ หลากหลายศิลปวัฒนธรรม ภายใต้ทรัพยากรทางธรรมชาติเดียวกันของคนน่าน เป็นเวลายาวนานเกือบศตวรรษ ทำให้เกิดการผสมกลมกลืนกันทั้งด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยรวมกลุ่มทางสังคมชุมชนตามศรัทธาวัดต่างๆ อันเป็นโครงสร้างทางสังคมล้านนาที่ปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนาน ซึ่งกลุ่มพระสงฆ์เป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากในสังคม เพราะแต่ก่อนพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดวิชา ความรู้ทางธรรม ประเพณี

²⁰ กรมโยธาธิการและผังเมือง, โครงการจัดทำแผนผังปฏิบัติการอนุรักษ์เมืองลำพูนและน่าน, หน้า 3-6.

²¹ สุรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 87.

พิธีกรรม ซึ่งมีความสำคัญหรือมีคุณค่าในความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้าน ดังเห็นได้จากการตั้งชุมชนโดยรอบศาสนาสถานหรือที่เรียกว่า “ศรีท้าวัด”

ประเพณีวัฒนธรรมของน่านมีความคล้ายคลึงกับจังหวัดอื่นๆ ในล้านนา โดยได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธและพราหมณ์ โดยแบ่งตามโบราณราชประเพณีของอาณาจักรหลักคำเมืองน่านเป็นประเพณี 12 เดือน ดังนี้²²

เดือนสาม เดือนสี่ (ธันวาคม มกราคม)	มหรสพตามกาล
เดือนห้า (กุมภาพันธ์)	ประเพณีหกเป็งนมัสการพระธาตุแช่แห้ง
เดือนเจ็ด (เมษายน)	ประเพณีสงกรานต์ พิธีสงเคราะห์ สะเดาะเคราะห์
เดือนแปด (พฤษภาคม)	ประเพณีนมัสการพระธาตุเขาน้อย
เดือนเก้า (มิถุนายน)	งานปอยบวชลูกแก้ว
เดือนสิบ (กรกฎาคม)	ประเพณีเข้าพรรษาและประเพณีแรกนาขวัญ
เดือนสิบเอ็ด เดือนสิบสอง (สิงหาคม กันยายน)	ดูแลเหมืองฝาย ทำไร่ทำนา
เดือนเกียง (ตุลาคม)	ประเพณีทานกฐิน ทานสลากภัต ประเพณีแข่งเรือ
เดือนยี่ (พฤศจิกายน)	ประเพณีลอยกระทงวันเพ็ญเดือนสิบสอง (ภาคกลาง) หรือยี่เป็ง (ภาคเหนือ)

เห็นได้ว่าประเพณีวัฒนธรรมของคนน่านมีความผูกพันกับลักษณะทางกายภาพของเมืองไม่ว่าจะเป็นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยเฉพาะสายน้ำที่ใช้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมต่างๆ หรือศาสนาสถานที่ยังคงความสำคัญมาตั้งแต่ครั้งอดีต

4.4.2 ลักษณะทางประชากรในปัจจุบัน

ประชากรในเขตเทศบาลในพ.ศ. 2550 มีจำนวน 20,297 คน แยกเป็นชาย 9,982 คน หญิง 10,315 คน จำนวนครัวเรือน 8,651 ครัวเรือน คิดเป็นอัตราความหนาแน่นเฉลี่ย 3,759 คน ต่อตารางกิโลเมตร การเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากร มีลักษณะลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยมีอัตราเฉลี่ยร้อยละ 0.93 ต่อปี

ประชากรส่วนใหญ่มีเชื้อชาติไทย และสัญชาติไทย โดยมีผู้ถือสัญชาติจีนที่มาประกอบอาชีพด้านการค้าขายบางส่วน ด้านการนับถือศาสนา ส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธและมีศาสนาคริสต์เพียงเล็กน้อย

²² บริษัทชินคอร์ป, แผนแม่บทและผังแม่บท การอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าน่าน, หน้า 2-12.

4.5 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจในเมืองน่านเป็นเศรษฐกิจขนาดเล็กพึ่งพาการค้าขายและบริการทางท่องเที่ยว กิจกรรมค้าส่วนใหญ่เป็นร้านค้าปลีกและการให้บริการ สำหรับบริการประชากรในชุมชนและนักท่องเที่ยว การค้าได้แก่การค้าส่งและค้าปลีก สินค้าอุปโภคบริโภค กับพื้นที่รอบนอกตัวเมือง การบริการได้แก่ บริการซ่อมเครื่องยนต์ต่างๆ และเครื่องใช้ไฟฟ้า เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในเมือง ส่วนกิจการการท่องเที่ยวและกิจการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว (เช่น โรงแรม ภัตตาคาร ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก) รวมตัวกันอยู่ในเมือง นักท่องเที่ยวต้องมาใช้บริการในตัวเมืองก่อนไปเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ นอกตัวเมือง

ในด้านสถานการณ์การท่องเที่ยวนั้น จากข้อมูลจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย รายงานว่า พ.ศ. 2549 จังหวัดน่านมีผู้มาเยี่ยมเยือนทั้งสิ้น 444,748 คน ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 97) เป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย โดยนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวจังหวัดน่านประมาณร้อยละ 17 - 20 เดินทางมาเยี่ยมชมวัดภูมินทร์ (ซึ่งตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองน่าน) อย่างไรก็ตาม จำนวนนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในพื้นที่เทศบาลเมืองมีความแตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลา โดยช่วงเดือนธันวาคม - มกราคมมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาเยี่ยมชมมากที่สุด (เฉลี่ยประมาณวันละ 300 คน) ขณะที่ช่วงเดือนมิถุนายน - กรกฎาคมมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาเยี่ยมชมเพียงประมาณวันละ 100 คน²³

4.6 แผนพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อเมือง

4.6.1 การประกาศพื้นที่เมืองเก่าน่าน ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546

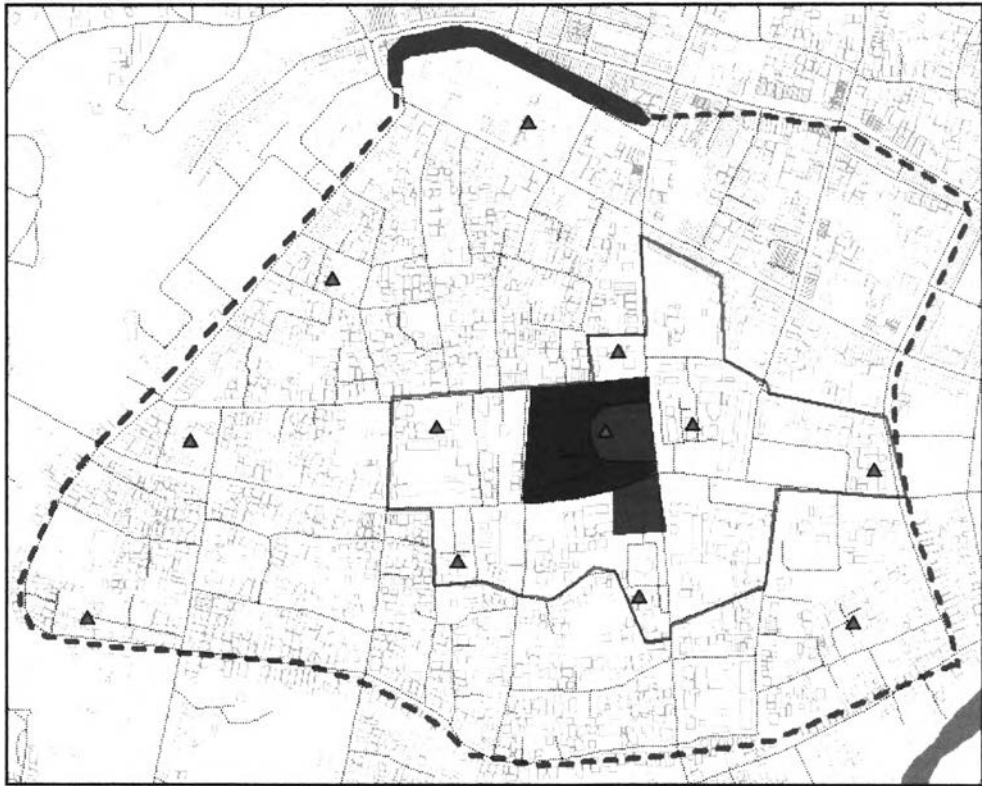
ใจเมืองน่าน คือพื้นที่เมืองเก่าน่านตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 20 กันยายน 2548 และตามประกาศคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า ลงวันที่ 24 มีนาคม 2548 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อคุ้มครองพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นมรดกสำคัญของชาติ และเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม บริเวณใจเมือง คือพื้นที่บริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร วัดภูมินทร์ และบริเวณโดยรอบ รวมเนื้อที่ประมาณ 0.18 ตร.กม.²⁴

การประกาศพื้นที่เมืองเก่าน่าน ส่งผลให้บริเวณพื้นที่ใจเมืองน่านเป็นพื้นที่สงวน ซึ่งห้ามกระทำการใดๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพดั้งเดิมของศิลปกรรมภายในพื้นที่ และพื้นที่ในเขต

²³ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สถาบันวิจัยสังคม, โครงการศึกษาสำรวจ ออกแบบเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมเมือง บริเวณพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์น่านชั้นใน. (เชียงใหม่: 2545), หน้า 3-10.

²⁴ บริษัทชินครอนกรุ๊ป, แผนแม่บทและผังแม่บท การอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าน่าน. หน้า 4-43.

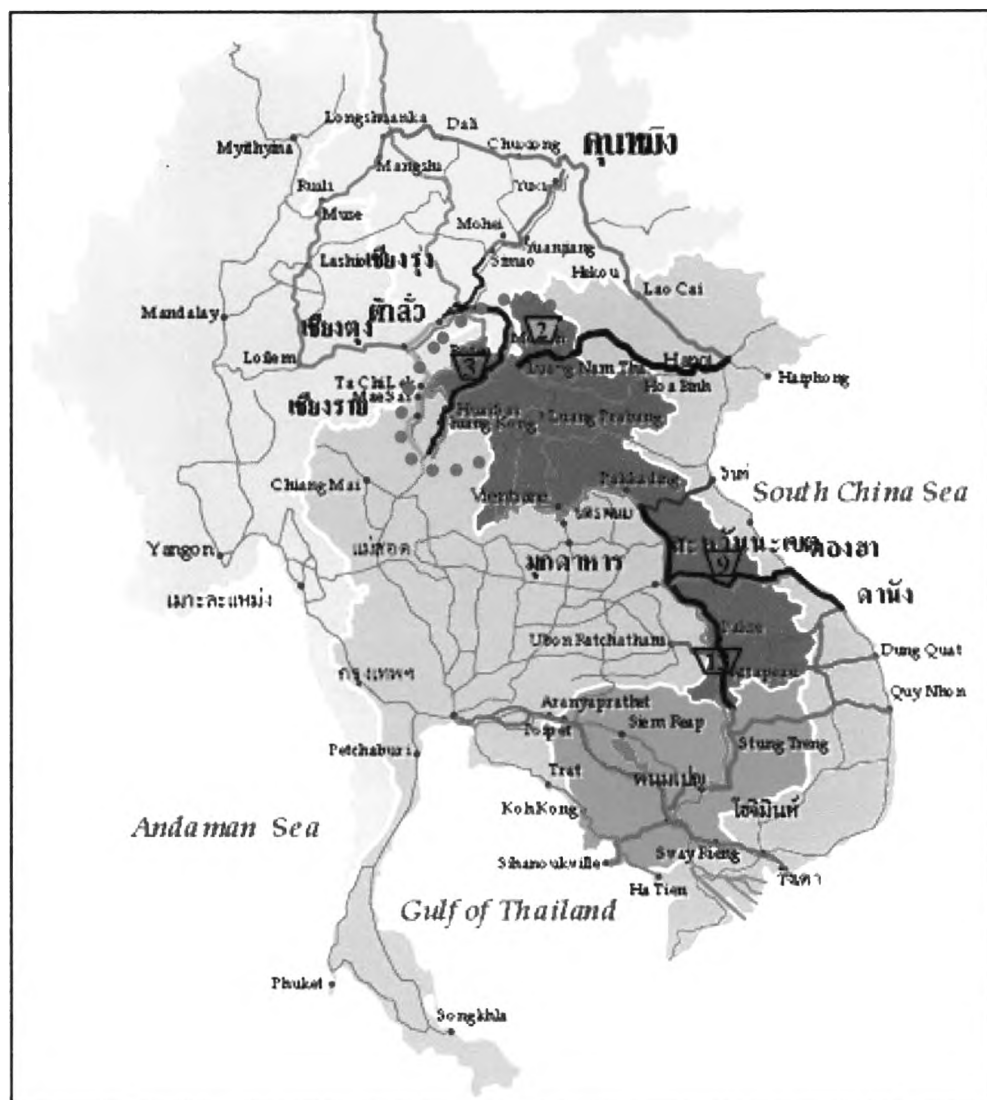
กำแพงเมืองเป็นพื้นที่อนุรักษ์ ที่สามารถให้ทำกิจกรรมได้บางประการ ที่ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่มากนัก

ภาพที่ 4.1 บริเวณใจเมืองนนทบุรี

4.6.2 กรอบความร่วมมือทางเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้าน

โครงการพัฒนาเส้นทางห้วยโก๋น/เมืองเงิน-ปากแบ่ง เป็นหนึ่งในกรอบความร่วมมืออนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub-region : GMS) และยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ (Economic Cooperation Strategy : ECS) ระหว่างประเทศไทยและสปป.ลาว เพื่อเป็นเส้นทางการค้า การท่องเที่ยว เชื่อมโยงกับประเทศในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง ประกอบด้วย ประเทศลาว ประเทศจีน และประเทศเวียดนาม ซึ่งจะทำให้มีการขนส่งสินค้า หรือการเดินทางของนักท่องเที่ยวเข้ามาสู่เมืองนนทบุรีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะภาคบริการและอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว การจราจรแออัดขึ้น และรถขนาดใหญ่ย่านบริเวณใจเมืองนนทบุรี

ภาพที่ 4.2 เส้นทางการค้าจุดผ่านแดนถาวรห้วยโก๋น

4.6.3 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาที่ส่งเสริมการเชื่อมโยงเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยเน้นการส่งออกสินค้าทางวัฒนธรรม (Cultural Goods) เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) โดยเฉพาะมรดกทางประวัติศาสตร์ เพื่อก้าวเข้าสู่การเป็นศูนย์กลางของการท่องเที่ยวในภูมิภาค

4.6.4 ประเด็นยุทธศาสตร์การพัฒนภาคเหนือกลุ่มล้านนา

ประเด็นยุทธศาสตร์	ยุทธศาสตร์
1. ยุทธศาสตร์เชิงรุก : สร้างฐานเศรษฐกิจใหม่	1.1 พัฒนาเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศ อนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง (GMS) และเอเชียใต้ (BIMSTEC) 1.2 พัฒนาประตูเศรษฐกิจเพื่อเป็นช่องทางการค้าและ การท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน 1.3 สร้างฐานเศรษฐกิจใหม่ บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและ ความรู้ใหม่มุ่งสู่ Knowledge – Based Economy
2. ยุทธศาสตร์ปรับตัว : เพิ่มมูลค่าฐานเศรษฐกิจเดิม	2.1 สร้างงานนวัตกรรมที่มีเอกลักษณ์และความเป็นเลิศใน ระดับนานาชาติสำหรับตลาดเฉพาะ (Niche Market) โดย การนำวัฒนธรรมล้านนามาสร้างเอกลักษณ์และเรื่องราวเพื่อ เพิ่มมูลค่าให้กับสินค้า 2.2 เชื่อมโยงการท่องเที่ยวเพื่อเป็นพลังดึงดูดใหม่จาก ทรัพยากรท่องเที่ยวทั้งภายในกลุ่มจังหวัดและเชื่อมโยงกับ กลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง ปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตร โดยสร้างความหลากหลายและการบริหารจัดการสมัยใหม่
3. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพ สนับสนุนทั้งฐานเศรษฐกิจ เดิมและเศรษฐกิจใหม่ให้ ยั่งยืน	3.1 ดำรงฐานวัฒนธรรมล้านนา 3.2 ดำรงความเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยฟื้นฟูและ บริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน 3.3 สร้างความมั่นคงปลอดภัยในพื้นที่ชายแดนและความ ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนและ นักท่องเที่ยว

4.6.5 แผนยุทธศาสตร์ของจังหวัดน่าน

ตามแผนยุทธศาสตร์ของจังหวัดน่าน เมืองน่านได้ถูกกำหนดให้เป็นชุมชนศูนย์กลางลำดับที่ 1 ของจังหวัดน่าน โดยมีบทบาทเป็น เมืองศูนย์กลางพาณิชย์ บริการทางเศรษฐกิจและสังคม บริหารและการปกครองและการศึกษา ศูนย์กลางรวบรวมและซื้อขายผลผลิตทางการเกษตร การท่องเที่ยวภายในจังหวัดเชื่อมโยงกับจังหวัดแพร่ พะเยา เชียงราย

โดยในกรอบยุทธศาสตร์ปี 2552 – 2555 จังหวัดน่านได้วางยุทธศาสตร์ด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว โดยมีวัตถุประสงค์ให้มีการขยายตัวด้านการท่องเที่ยวให้เพิ่มมากขึ้น โดยมีมาตรการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดน่านสู่ตลาดสากล และส่งเสริมจังหวัดน่านให้พัฒนาเป็นเมืองมรดกโลกเพื่อการท่องเที่ยว รวมทั้งพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการท่องเที่ยว

เมืองน่านเป็นเมืองที่มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานมายาวนานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 โดยเริ่มจากการสร้างเมืองในพื้นที่ต้นแม่น้ำน่านบริเวณที่ราบเมืองบัว แล้วขยายตัวเมืองลงมาทางตอนใต้ของกลุ่มแม่น้ำน่าน เมืองน่านมีการโยกย้ายศูนย์กลางเมืองหลายครั้งเนื่องจากประสบปัญหาจากภัยธรรมชาติ ซึ่งสามารถแบ่งยุคสมัยของเมืองตามการโยกย้ายศูนย์กลางการปกครองได้เป็น 6 ยุค ดังนี้

- 1) ยุคเมืองบัว (วรรณคร) (พุทธศตวรรษที่ 18 – พ.ศ. 1902)
- 2) ยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง (พ.ศ. 1902 - 1911)
- 3) ยุคเวียงใต้ (พ.ศ. 1911 - 2362)
- 4) ยุคเวียงดงพระเนตร (เวียงเหนือ) (พ.ศ. 2362 - 2397)
- 5) ยุคเวียงน่าน (พ.ศ. 2397 - 2474)
- 6) ยุคเทศบาลเมืองน่าน (พ.ศ. 2474 - ปัจจุบัน)

เมืองน่านได้มีวิวัฒนาการมาต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยพื้นที่ในเขตเทศบาลเมืองเป็นบริเวณตัวเมืองเก่าที่สร้างขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 1911 พื้นที่กิจกรรมส่วนใหญ่ของเมืองตั้งอยู่ภายในเขตเมืองเก่า ได้แก่พื้นที่อยู่อาศัย สถาบันราชการ สถานศึกษา และพื้นที่พาณิชย์กรรมบางส่วน ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินปะปนกับพื้นที่โบราณสถานของเมือง ประชากรภายในเมืองมีแนวโน้มที่ลดลงเนื่องจากระบบเศรษฐกิจของเมืองค่อนข้างซบเซา โดยเน้นการค้าขายและบริการทางท่องเที่ยวเป็นหลัก สภาพสังคมของคนในเมืองมีวิถีความเป็นอยู่เรียบง่าย โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางหลักของแต่ละชุมชน และด้วยเอกลักษณ์ความเป็นเมืองเก่าที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานรวมถึงประเพณีและวัฒนธรรมแบบล้านนาที่ยังคงอยู่ทำให้อนโยบายการพัฒนาเมืองน่านในปัจจุบันเน้นการกระตุ้นเศรษฐกิจภายในเมืองด้วยการกำหนดบทบาทเมืองน่านให้กลายเป็นเมืองท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

จากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์และสภาพพื้นที่ทั่วไปของเมืองน่าน พบว่าการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองน่านเป็นไปอย่างมีนัยยะสำคัญ จึงทำให้ต้องมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดในบทต่อไป